IJslandse Grutto's (*Limosa limosa islandica*) in Zuid-Kennemerland

Dirk Tanger

Aanleiding

Vanaf de negentiger jaren stijgt het aantal waarnemingen van IJslandse Grutto's (in de maanden februari tot begin mei) in Nederland. Voor een deel komt dat door meer aandacht, maar vooral doordat de IJslandse Grutto's steeds vaker en in grotere aantallen met onze Grutto's (*limosa mimosa*) meetrekken de graslandgebieden in. En dat kan weer komen doordat de populatie IJslandse Grutto's stijgt. In 2007 is de omvang van de populatie geschat op 55.000 exemplaren (mondelinge mededeling van T. Gunnarson). Naast de essentiële rol die onze graslanden (met name de in Europees verband unieke veenweidenlandschappen) vervullen voor de Hollandse Grutto (Limosa Limosa, ofwel Hollanders) is ook duidelijk dat een aanzienlijk deel van de populatie IJslandse Grutto's van februari tot mei gebruik maakt van deze en andere graslandgebieden in Nederland. Tellingen in 2001 en 2002 kwamen op 19 tot 28 procent (Gerritsen en Tijsen, 2004). Exacte aantallen zijn de laatste jaren niet goed in beeld gebracht, maar het gaat waarschijnlijk om 10.000 exemplaren in een gemiddeld jaar en meer dan 15.000 in een goed (lees nat) jaar. De grootste aantallen bevinden zich in de veenweidengebieden, in het rivierengebied (vooral de IJssel) en in zilte/brakke gebieden in de Zeeuwse Delta en het Waddengebied.

Situatie in het buitenland

Vanaf het begin van de jaren tachtig ben ik actief op zoek naar de doortrekgebieden van de Hollandse Grutto's vanuit de overwinteringsgebieden in West-Afrika terug naar het broedgebied in Nederland. Zodoende bezocht ik Marokko, Portugal, Spanje en Frankrijk in meerdere jaren. In vrijwel alle belangrijke doortrekgebieden bleek dat er ook zout- en brakwatergebieden in de buurt waren, waar IJslandse Grutto's overwinterden. De Hollandse Grutto's kwamen naar deze wadachtige gebieden om te slapen, de IJslandse Grutto's foerageerden op het wad (zie foto 1) en in zoutpannen en hadden aldus een getijderitme (slapen/uitrusten op hvp's bij hoog water). Die verdeling in voorkeurgebied was vastgesteld aan de hand van een beperkt aantal individuen die al in februari en begin maart naar zomerkleed ruiden. Dat deden zowel de IJslandse

Grutto's als de Hollanders. En voor de Hollandse Grutto's gold nog dat eind 80er jaren een beperkt aantal vogels kleurringen kreeg. Die werden in het buitenland vooral in zoetwatergebieden (rijstvelden, graslanden) foeragerend teruggezien.
Eind jaren negentig werden er in toenemende mate IJslandse Grutto's gekleurringd en daar kwamen vanaf begin 21ste eeuw ook steeds meer gekleurringde Hollandse Grutto's bij. Gevoegd bij een slinkende populatie Hollandse Grutto's en een uitbreidende populatie IJslanders, werden er veranderingen zichtbaar. In rijstvelden in Portugal en Spanje bleek in 2005 en 2007 vijf tot acht procent van de aanwezige Grutto's (in piekperioden 40.000 tot 60.000 exemplaren, zie foto 2) uit IJslandse grutto's te bestaan. Dat was te zien aan de aantallen gekleurringde IJslandse Grutto's en het was ook te zien aan Grutto's die al naar IJslands zomerkleed ruiden. Dergelijke gekleurde IJslandse Grutto's waren in de 90er jaren in Portugal (rijstvelden) en Frankrijk (graslanden) niet aanwezig. De stijgende aantallen IJslandse Grutto's zorgden niet alleen voor grotere aantallen op de wadachtige gebieden, zij leerden blijkbaar ook van de bij hen op het wad slapende Hollandse Grutto's hoe zij op valrijst konden foerageren en op bodemfauna in de graslanden. Het werd dus steeds belangrijker om in deze gebieden in een zo vroeg mogelijk stadium onderscheid te kunnen maken tussen IJslandse en Hollandse Grutto's. Dat was niet alleen nodig om een goede indruk van de aantalsontwikkeling te kunnen krijgen, het was ook rechtstreeks van belang voor de bescherming van de grutto's. Immers, de grutto's (IJslanders dus) op het wad waren in toenemende mate tegen jacht beschermd omdat de Europese Unie er voor zorgde dat belangrijke wadgebieden onder allerlei beschermde regimes kwamen, waar jacht zoveel mogelijk werd uitgebannen. De grasland- en rijstgebieden hadden in het geheel geen beschermde status en voor die gebieden moest dus aangetoond worden dat het om andere grutto's (Hollanders) ging dan die op het wad foerageerden. Momenteel is er geen jacht meer op grutto's in Spanje, Portugal en Frankrijk.
Veel vrije tijd heb ik besteed aan het vastleggen van de verkleurring van Hollandse en IJslandse grutto's in februari, maart en april. In het buitenland gebeurde dat in februari in Portugal (zie foto 3) en Spanje, begin maart in Frankrijk. Daarnaast was het Landje van Geijsel (bij Ouderkerk aan de Amstel, (pal ten zuiden van Amsterdam) de plek waar ik individueel gekleurringde Grutto's, die daar enige weken bleven (meestal IJslanders), probeerde te volgen in de ontwikkeling van hun broedkleed. Op grond daarvan, gecombineerd met het vaststellen van gedrag van (delen van) een groep, lichaamsgrootte en dergelijke, probeerde ik vanaf het begin van de aankomst van de Grutto's op de gruttopleisterplaatsen in Noord-Holland na te gaan welk deel van de groep uit IJslanders bestond.

Foto1. IJslandse Grutto's en Flamingo's op het wad (Taag estuarium) nabij Montija, Portugal, februari 2007. Foto Onno Steendam

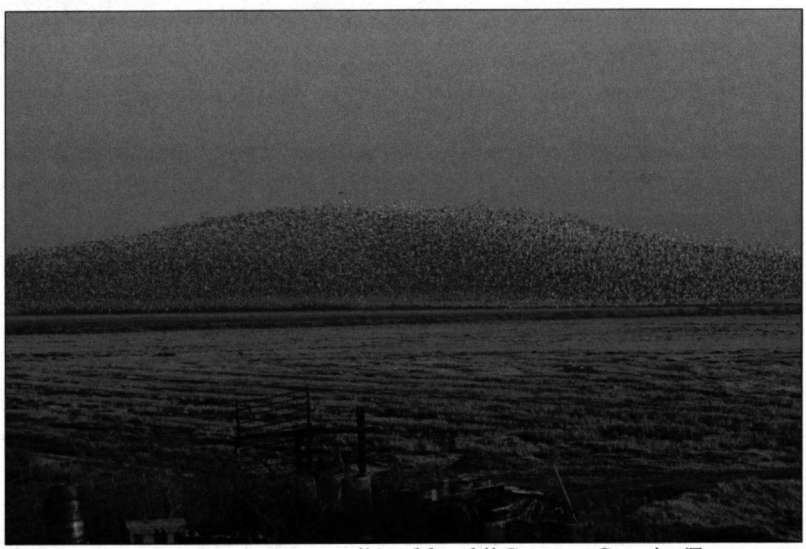

Foto 2. 33.000 Grutto's op een rijstveld nabij Samora Correia (Taag estuarium), Portugal, februari 2007. Foto Onno Steendam

Foto 3. IJslandse Grutto op het wad nabij Montijo (Taag estuarium), Portugal, februari 2007. Let op de lichtbruine verkleurring van nek, hals, borst en aangrenzende flank, het deel dat later lichtbruin wordt. Zie ook de reeds aanwezige roodbruine veertjes op borst en flank

Foto 4. Vooraan een IJslandse Grutto al vrij ver in broedkleed. Achter een Grutto met roodbruine veertjes op borst en een roodbruine hals en nek. Dit zijn de eerste kenmerken van een IJslandse Grutto ruiend van winter- naar zomerkleed. Gruiterspolder, 5 maart 2008. Foto Roy Slaterus

Helaas heb ik niet de beschikking over een fototoestel met telelens. De ontwikkeling van het zomerkleed van gekleurringde individuen zou daarmee duidelijker in beeld gebracht kunnen worden. Gelukkig kon Roy Slaterus dit voorjaar bij het Landje van Gruijters een aantal foto's maken, die hij beschikbaar stelde voor dit artikel. (zie foto's 4, 5 en 6)

Situatie in Zuid-Kennemerland

Vanaf 2001 ben ik extra gaan letten op het voorkomen van IJslandse Grutto's op pleisterplaatsen tussen Haarlem en Amsterdam.
Ik had daarbij de volgende doelen voor ogen:

1. Vaststellen om hoeveel IJslandse Grutto's het gaat van jaar tot jaar.
2. Vaststellen wat het verloop tijdens het seizoen is.

Achtergrond hierbij was dat voor het goed monitoren van de Grutto broedpopulatie (slaapplaatstellingen tussen 15 en 25 maart), het nodig is om te weten hoeveel IJslanders er tussen de Grutto's staan.

Het onderzoek werd uitgevoerd in het Landje van Gruijters (en aangrenzende ijsbaan Nova Zembla), de Spaarnwouderplas, de Veerplas, de Houtrakkerbeemden en in recente jaren ook in het graslandgebiedje achter de Zoete Inval (Lieoever-Oost). Voor een beschrijving en ligging van deze gebieden, zie Wokke en Cottaar 2007. Meestal werden slaapplaatstellingen verricht. Omdat op niet alle slaapplaatsen het zonlicht gunstig is rond zonsondergang en zeker niet om de kleurverschillen tussen de gewone Grutto en de IJslandse Grutto vast te stellen, werden ook regelmatig in de genoemde gebieden tussen 12.00 en 14.30 uur de groepen Grutto's geteld en geobserveerd. In die periode van de dag staan de Grutto's hun voedsel te verteren. De Hollandse Grutto's veranderen globaal rond 25 maart dit ritme. Na die datum blijven zij overdag langer in de graslanden (eigen waarnemingen). De IJslanders houden dat ritme aan tot rond 10 april. Daarna gaan zij ook overdag meer tijd aan het foerageren besteden (opvetten voor de reis en het broedseizoen). Zij zijn dan minder lang overdag aanwezig en ook op de slaapplaats komen zij later aan. De laatste ijslanders trekken weg vanaf half april. Een ijslander begin mei is een uitzondering.

Voor dit verslag zijn mijn eigen gegevens gebruikt en de waarnemingen die bij de waarneemsecretaris (Hans Groot) zijn binnen gekomen.

Algemeen

In broedkleed zijn de IJslandse Grutto's (zowel man als vrouw) goed te onderscheiden van hun Hollandse evenknie. Vanaf half april zijn bijna

alle IJslandse broedvogels naar hun broedkleed geruid. De belangrijkste kenmerken zijn dan:

- Diep roodbruine, roestbruine of kastanjebruine kleur. De Hollanders zijn oranjebruin.
- Deze kleur loopt verder door op borst, buik en flanken dan bij de Hollanders.
- Op de bovenborst zijn geen zwarte dwarsstrepen zichtbaar, bij de Hollanders meestal wel.
- Flank en buik zijn zwaarder gebandeerd, tot aan de anaalstreek.
- Rug en mantel worden geheel doorgeruid, waardoor een regelmatig getekend patroon ontstaat.
- De leigrijze bovenvleugel valt daardoor nog meer op. Dit kenmerk is vooral goed te zien als de vogels staan te slapen.

Voor duidelijke IJslandse Grutto's zie foto 5 en 6. Voor een duidelijke Hollandse grutto in broedkleed zie foto 7.

Bij een groep IJslanders valt op dat de individuen qua grootte erg op elkaar lijken, zij hoger op de poten lijken te staan, de snavel korter is en het lichaam wat kleiner. Ook bij IJslanders zijn de vrouwtjes meestal groter dan de mannetjes. Echter, de grotere IJslandse vrouwtjes kunnen weer net zo groot zijn als de kleinere Hollandse mannetjes. Bij een groep Hollanders in winterkleed zijn er altijd wel een paar grote vrouwen bij (grote, stevige en lange snavel en groot, zwaar lichaam). In februari en maart heeft een groeiend percentage van de Hollandse grutto's al een oranjebruine kleur van kop, hals en nek.

De resultaten in Zuid-Kennemerland

Met wisselende intensiteit heb ik vanaf 2001 tot 2008 (behalve 2006) de genoemde gebieden in Zuid-Kennemerland bezocht. Het accent van de waarnemingen lag wel in de periode half maart tot begin april (wekelijks bezoek). Alleen in de Gruijterspolder/ijsbaan Nova Zembla, de Veerplas en bij de Spaarnwouderplas werden IJslandse Grutto's gezien. In de Gruijterspolder al vanaf eind februari tot aan de wegtrek eind april, bij de Spaarnwouderplas vooral in april. Dat was echter alleen in jaren waarin er in april bijna geen Grutto's in de Gruijterspolder voorkwamen, vermoedelijk door te veel onrust of een te lage waterstand. Bij de Veerplas werden vooral in 2001 tot en met 2004 IJslandse Grutto's gezien, ook met het accent op de maand april. In de jaren daarna is het gebied steeds onaantrekkelijker geworden doordat er een niet adequaat beheer voor watervogels, dus ook Grutto's, werd gevoerd (te ruige vegetatie op de oever van de graslanden).
In de Houtrakkerbeemden werden alleen eind maart en begin april Hollandse Grutto's gezien (tot 100), maar geen IJslanders. Vreemd genoeg

zijn er ook zeer weinig waarnemingen van foeragerende IJslanders in de graslanden van Spaarnwoude. Wel zijn rond Assendelft eind maart en begin april kleine groepjes (maximaal 6) gezien (eigen waarnemingen). Ook in het Zuiderveen, een weidevogelreservaat van Landschap Noord-Holland, ten noorden van de pont Buitenhuizen, zijn regelmatig IJslanders aanwezig (mondelinge mededeling R. Leguijt). Omdat ik ook uit die omgeving Grutto's zag aankomen bij de Gruijterspolder en over de pont Buitenhuizen slaaptrek van Grutto's zag, ga ik er van uit dat de Grutto's (en dus ook de IJslanders) uit de Gruijterspolder in ieder geval rond Assendelft gaan foerageren.

Aantallen IJslanders in Zuid-Kennemerland

De aantallen waargenomen IJslanders verschillen van jaar tot jaar. Het varieerde tussen 2 en 45 IJslanders per jaar die tegelijkertijd aanwezig waren. Goede jaren waren:

- 2001 (maximaal 45 in de Veerplas, periode 10 tot 20 april)
- 2005 (maximaal 22 in de Gruijterspolder, periode 22 maart tot 28 maart)
- 2008 (maximaal 45 in de Gruijterspolder, periode 20 maart tot 30 maart)

In de andere jaren werden 2 tot 6 exemplaren, vooral uitgekleurde mannetjes, gezien.
De geconstateerde aantallen lijken erg veel op wat er aan de waarneemsecretaris werd gemeld. Die waarnemingen betroffen vaak wel goed uitgekleurde mannetjes in een periode dat die verkleurring ook goed op gang komt. Waarnemingen van de hoogste aantallen per seizoen liggen vrijwel uitsluitend tussen 20 maart en 30 maart. De eerste waarneming is gedaan op 27 februari, de laatste komen uit begin mei. In die periode kunnen we dus IJslandse Grutto's verwachten in Zuid-Kennemerland, met piekaantallen in de laatste decade van maart
Op grond van een paar kenmerken die ik had getoetst aan gekleurringde individuen, zoals de roodbruine verkleurring van hals en nek en de roodbruine vlekjes op de borst (zie foto 4), kon ik meestal al begin maart een enkele IJslandse Grutto onderscheiden en in de toptijd (tussen 20 maart en 20 april) betekende dat soms een verdubbeling van het aantal dat gemeld was. Met andere woorden, als er drie tot vijf IJslandse Grutto's werden gemeld bij de Gruijterspolder dan had ik in mijn aantekenboekje dat aantal ook opgetekend (duidelijk roodbruin gekleurde mannen) en ook nog eens vijf tot zes waarvan ik een sterke indicatie had dat het IJslanders waren. Eind maart en in april kwam daar, naast de aantekening over de verkleurring, vaak de aantekening bij dat de beoogde IJslanders er rustig bij stonden (vaak met kop in de veren slapen) en geen baltsgedrag vertoonden, hetgeen meestal wel bij de Hollanders

hoorde. Dit houdt dus niet in dat elke Grutto, die geen baltsgedrag vertoont in die periode een IJslander genoemd kan worden. Uit kleurringonderzoek weten we dat Grutto's in hun tweede levensjaar terug kunnen zijn in hun geboortegebied. Het gaat waarschijnlijk wel om een zeer kleine minderheid. Of zij ook echt broeden in dat jaar (dus ook baltsgedrag vertonen) is nog niet geheel duidelijk.
Bij mijn aantekeningen kwam echter ook altijd wel terug de aantekening dat ik twijfelde over een of meer grutto's. Dan was de verkleurring toch niet geheel roodbruin of was de bandering wel zwaar maar dat komt ook weer bij een deel van de Hollandse Grutto's voor, IJslandse vrouwen worden toch weer niet zo rood als de manen en zij lijken dan meer op de hollanders, enzovoort enzovoort.

Waar komen de IJslanders vandaan, voordat zij in Zuid-Kennemerland komen?
IJslanders worden geringd in hun broedgebied, in Engeland, in Frankrijk, in Portugal en in Spanje. Tenminste 1 op de 125 IJslandse Grutto's heeft kleurringen om. Voor zover ik heb kunnen nagaan zijn er 2 daarvan gezien in Zuid-Kennemerland.

Op 15 maart 2005 zag ik een IJslander op de nog onder water staande graslanden van de ijsbaan Nova Zembla staan. Deze vogel was gekleurringd op 30 augustus 1997 in the Wash (Oost-Engeland). In de jaren erna was deze vogel in de herfst gezien aan de kust van Ierland, in de winter aan de Engelse kust en vooral in april op Wieringen. De waarneming op 15 maart bij Spaarndam zou dus kunnen duiden op een tussenstop, op weg naar Wieringen. Het feit dat na 15 maart deze vogel niet meer is waargenomen rond Spaarndam, ondanks de hoge waarnemersdichtheid, duidt daar op.

Een tweede IJslandse grutto met kleurring is dit voorjaar gezien en gefotografeerd (zie foto 8).
Dit mannetje is als adult gekleurringd bij de Taag (Portugal) in februari 2007, op 1 april 2007 gezien in Bretagne (Frankrijk) en daarna in herfst en winter 2007/2008 weer bij de Taag. Vervolgens was deze vogel op 24 en 26 maart 2008 in de Gruijterspolder. Zowel de fraai vastgelegde verkleurring, het geringe formaat van lichaam en snavel van de vogel, alsmede zijn voorkomen op de zoute tot brakke slikken van de Taag duidt op IJslandse Grutto.

Foto 5. Twee IJslandse Grutto's, de voorste vrijwel geheel in broedkleed. Kornwederzand, Friesland, 20 april 2007. Foto Roy Slaterus

Foto 6. Grote groep IJslandse Grutto's op het landje van Geijsel, Noord-Holland, 9 april 2008. Een groot deel van de vogels is geheel roodbruin op de borst; ook borstbandering ontbreekt grotendeels. Foto Roy Slaterus

Foto 7. Grutto (L. l. limosa), adult man, Oud Ade, Zuid-Holland, 21 april 2006. Gepaarde vogel doorgeruid naar zomerkleed. Kenmerkende oranje-bruine kleur op hals en borst en beperkte mate van oranje op flanken, mantel, schouder, tertials. Vrij lange snavel/poten. Foto Roy Slaterus

Foto 8. In Portugal (Taag estuarium) gekleurringde IJslandse Grutto. Gruiterspolder, 24 maart 2008. Foto Roy Slaterus

Vraagtekens??

Bij het observeren van de groepen Grutto's is mij tot twee keer toe (2005 en 2006) opgevallen dat er in de periode 10 tot 20 april in de Gruijterspolder en bij de Spaarnwouderplas een groep Grutto's stond (totaal 20 exemplaren) die in het geheel geen verkleurring vertoonden, (dus compleet winterkleed hadden), en klein van stuk en snavel waren. De Hollandse grutto's, ook die wat bleek blijven, hebben dan toch altijd wel een oranjebruine zweem over borst, nek en hals. Deze vogels hadden dat niet. Ik veronderstel dat het 2 kj IJslandse Grutto's kunnen zijn, gezien ook het nog late voorkomen in het seizoen. Deze vogels worden geacht in de zoute getijdegebieden van Engeland en Frankrijk te overzomeren. Het kan natuurlijk zijn dat zij toch alvast meegaan met de oudere vogels om de rijkdom aan bodemleven in onze graslanden te benutten en dat zij daarna weer naar het wad gaan. Die kennis kunnen zij dan in de jaren daarna gebruiken om goed gevoed de reis richting IJsland te beginnen.
In de jaren dat er gemiddeld wat meer IJslandse Grutto's in Zuid-Kennemerland verbleven, was het in andere graslandgebieden van Nederland wat droger. De graslanden in Spaarnwoude zijn in de periode met de meeste pleisteraars toch altijd wel goed nat en de zode is voor de gruttosnavel doordringbaar, op zoek naar voedsel. Voor de toekomst wil ik dat wat beter bijhouden, want het kan duiden op een speciale kwaliteit van de graslanden tussen Amsterdam, Haarlem en rond Assendelft.

Dankwoord

Dit overzicht kon mede gemaakt worden, doordat veel waarnemers hun waarnemingen van IJslandse Grutto's doorgaven aan Hans Groot en Hans maakte een mooi overzicht voor mij.

Oproep

Omdat de IJslandse Grutto nog jaarlijks nieuwe plekjes op IJsland bezet (opwarming), groeit de populatie nog steeds. Het blijft dan van belang om ook in Zuid-Kennemerland de ontwikkelingen te volgen. Dus stuur uw waarnemingen naar Hans Groot

Literatuur

- Gerritsen, G.J. en Tijsen, W. 2003. De betekenis van Nederland als pleisterplaats voor IJslandse Grutto's (Limosa limosa islandica) tijdens de voorjaarstrek in 2001 en 2002. Limosa 76, nr 3.

Dirk Tanger, dtanger@xs4all.nl